

Dr Katarzyna A. Knopp
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Czy kobiety naprawdę są bardziej inteligentne emocjonalnie niż mężczyźni? O różnicach międzypłciowych w zakresie zdolności emocjonalnych

Wprowadzenie

W powszechnej opinii kobiety są bardziej emocjonalne niż mężczyźni – nie tylko częściej i intensywniej przeżywają emocje, ale są również bardziej wrażliwe na emocje innych ludzi, zaś ich ekspresja emocjonalna jest bogatsza i bardziej czytelna dla otoczenia (por. Robinson i Johnson, 1997; Shaffer, 2000). Także coraz liczniejsze badania naukowe dowodzą, że kobiety i mężczyźni rzeczywiście różnią się pod względem pewnych właściwości emocjonalnych, przy czym owe różnice wstępują już w najwcześniejszych fazach życia (por. Cervantes i Callanan, 1998; Brannon, 2002; Brody i Hall, 2005; Fisher, 1993; Grossman i Wood, 1993; Plant i in., 2000; Ruble, 1983; Weinberg i in., 1999). Z tego względu kobietom często niejako automatycznie przypisuje się wyższą inteligencję emocjonalną. Czy jednak tak jest naprawdę? Czy rzeczywiście kobiety cechują się wyższym poziomem inteligencji emocjonalnej? Wbrew pozorom odpowiedź na to pytanie wcale nie jest tak prosta jak to się zrazu wydaje. Wyniki badań empirycznych w tym zakresie nie są jednoznaczne. Zanim jednak zostaną one prześledzone w dalszej części artykułu, należy zastanowić się czym tak naprawdę jest inteligencja emocjonalna.

Termin „inteligencja emocjonalna” pojawił się w literaturze naukowej stosunkowo niedawno. Użyli go po raz pierwszy Salovey i Mayer w swym artykule opublikowanym w 1990 roku w piśmie *Imagination, Cognition, and Personality*. Od tego czasu konstrukt robi niesamowitą karierę, stając się „gwiazdą” lawionowo wręcz rosnącej liczby wszelkiego rodzaju publikacji popularnonaukowych oraz przedmiotem badań empirycznych i zacieklej polemiki naukowej. Niestety ogromna popularność inteligencji emocjonalnej nie idzie w parze z uściśleniem znaczenia tego pojęcia. W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele, nieraz nawzajem się wykluczających definicji. Wszelkie rozważania nad konstruktem odbywają się w nurcie tzw. modeli mieszanych (ang. *mixed models*), bądź też modeli zdolnościowych (ang. *ability models*).

W ujęciu modeli mieszanych inteligencja emocjonalna jest rozumiana jako konglomerat zdolności emocjonalnych, kompetencji społecznych, cech osobowości, a nawet właściwości motywacyjnych jednostki. Na przykład Goleman (1997) definiuje konstrukt jako samokontrolę, zapał, wytrwałość i zdolność motywacji, zaś w swej późniejszej pracy (1999) pisze o jej pięciu zasadniczych obszarach, wśród których wymienia: rozumienie emocji, rozpoznawania cudzych emocji, zarządzanie emocjami, motywowanie siebie oraz podtrzymywanie relacji interpersonalnych.

Drugim ogólnie znanym modelem mieszanym jest koncepcja Bar-Ona, który inteligencję emocjonalną rozumie jako „szereg pozapoznawczych zdolności, kompetencji i umiejętności, które umożliwiają jednostce efektywne radzenie sobie z wymaganiami i naciskami środowiskowymi” (Bar-On, 1997, s.3). W wyniku psychologicznej analizy literatury dotyczącej cech, które występują u osób odnoszących sukcesy, badacz wyróżnił pięć obszarów funkcjonowania, stanowiących jego zdaniem komponenty inteligencji emocjonalnej i posiadających znaczenie dla osiągnięcia powodzenia. Wśród nich wymienił takie grupy, jak: umiejętności intra- i interpersonalne, zdolności przystosowawcze, radzenie sobie ze stresem oraz ogólny nastrój (Bar-On, 1997). Na przykładzie wspomnianych dwóch modeli, widać wyraźnie, że definiowana w ich ramach inteligencja emocjonalna znacznie wykracza poza pojęcie zdolności. Pojawia się więc pytanie, czy w takim ujęciu sam termin „inteligencja” jest w ogóle uprawniony? Nadmienić należy również, że modele mieszane oparte są na wątych podstawach empirycznych i zdaniem wielu badaczy nie spełniają kryteriów modeli naukowych (por. Mayer, Salovey i Caruso, 2000; Neubauer i Freudenthaler, 2005).

Podobnego rodzaju zarzutów nie wysuwa się pod adresem modeli zdolnościowych. Najważniejszym z nich jest model Saloveya i Mayera (1990), w którym inteligencja emocjonalna rozumiana jest jako zespół zdolności emocjonalnych. W swych pierwszych pracach badacze traktowali konstrukt jako podzakres inteligencji społecznej i uznawali, że zawiera on: zdolność do rozpoznawania oraz kierowania własnymi i cudzymi emocjami, znajomość różnych stanów emocjonalnych i wykorzystywanie tej umiejętności w kierowaniu własnymi działaniami i motywami oraz zdolność do nawiązywania i podtrzymywania kontaktów z innymi (Salovey i Mayer, 1990). Poziom wymienionych zdolności uwarunkowany jest procesami psychicznymi związanymi z przetwarzaniem informacji emocjonalnych. Intensywne studia badaczy nad konstruktem doprowadziły do modyfikacji modelu. Przede wszystkim oddzielili oni inteligencję emocjonalną od inteligencji społecznej. Ponadto rozszerzyli i uzupełnili swój model uznając, że inteligencja emocjonalna obejmuje: zdolność do trafnej percepcji, oceny i ekspresji emocji, zdolność do asymilowania emocji w procesy poznawcze, zdolność do rozumienia i analizowania emocji oraz wykorzystywania wiedzy emocjonalnej,

a także zdolność do regulacji emocji i kontroli emocjonalnej (Mayer, Caruso i Salovey, 2000).

W Polsce analizą struktury inteligencji emocjonalnej zajmuje się Matczak (2005, 2006, 2008; zob. też Jaworowska i Matczak, 2001). Badaczka wykazała istnienie w dwóch czynników inteligencji emocjonalnej – poznawczego i działaniowego. Czynnik poznawczy związany jest ze zdolnością rozpoznawania i rozumienia emocji. Odpowiada on więc pierwszemu i trzeciemu komponentowi inteligencji emocjonalnej w modelu zdolnościowym. Z kolei czynnik działaniowy dotyczy zdolności wykorzystywania i regulowania emocji. Można go więc odnieść do drugiej i czwartej grupy zdolności wyróżnionych przez Mayera i Saloveya. Matczak dokonała również innego podziału inteligencji emocjonalnej. W swoich pracach opisuje ona: 1) inteligencję emocjonalną doświadczeniową, która obejmuje zdolność otwierania się na emocje i „podążania za ich głosem”, czyli zauważania ich, akceptowania, kierowania się niesionymi przez nie informacjami, zgodnego z nimi postępowania (jest to 1 i 2 komponent modelu Saloveya i Mayera), oraz 2) inteligencję emocjonalną strategiczną, czyli zdolność do intelektualnej obróbki informacji emocjonalnych, ich poznawczej kontroli i regulowania (jest to 3 i 4 komponent modelu Saloveya i Mayera). W swych pracach badaczka pisze również o inteligencji emocjonalnej interpersonalnej odnoszącej się do emocji innych ludzi oraz intrapersonalnej – dotyczącej radzenia sobie z własnymi emocjami (Matczak, 2006).

Należy stwierdzić, że model zdolnościowy silnie akcentuje sprawnościowy charakter inteligencji emocjonalnej. W tym ujęciu inteligencja emocjonalna dotyczy indywidualnej zdolności myślenia o emocjach oraz przetwarzania informacji emocjonalnych w celu wspomaganie i usprawniania procesów poznawczych. Jako jedyny w całości operuje on w regionie definiowanym przez emocje i poznanie, podczas gdy modele mieszane określają mianem inteligencji emocjonalnej szereg dyspozycji osobowościowych i motywacyjnych (Brackett i in., 2006; Brackett i Salovey, 2008; Mayer, Salovey i Caruso, 2000; zob. też Maruszewski, 2008). Definiowana w jego ramach inteligencja emocjonalna jest „faktycznie inteligencją jak inne inteligencje” (Mayer, Salovey i Caruso, 2000, s. 400), ponieważ spełnia takie kryteria, jak: 1) możliwość operacjonalizacji komponentów jako zdolności, 2) spełnienie kryteriów korelacyjnych (umiarkowane korelowanie ze standardową inteligencją, a zarazem pewna od niej niezależność) oraz 3) wzrost jej poziomu wraz z wiekiem (Mayer, 2001; Mayer, Caruso i Salovey, 2000; Mayer, Salovey, Caruso i Sitarenios, 2001).

Z opisanych powyżej względów, zawarte w dalszej części rozważania o różnicach międzypłciowych, dotyczyć będą inteligencji emocjonalnej definiowanej jako zbiór zdolności emocjonalnych.

1. Przegląd badań dotyczących różnic międzypłciowych w zakresie ogólnego poziomu inteligencji emocjonalnej

Badania naukowe, w których dokonuje się całościowego pomiaru inteligencji emocjonalnej, w przeważającej części potwierdzają obiegową opinię o przewadze kobiet nad mężczyznami w zakresie zdolności emocjonalnych. W większości publikowanych danych empirycznych, kobiety rzeczywiście uzyskują wyższe ogólne wskaźniki inteligencji emocjonalnej niż mężczyźni (por. Austin, 2005; Brackett i Mayer, 2004, Ciarrochi, Chan i Bajgar, 2001; Ciarrochi, Chan i Caputi, 2000; Day i Carroll, 2004; Kafetsios, 2004; Jaworowska i Matczak, 2001; Matczak i Jaworowska, 2006; Matczak, Piekarska i Studniarek, 2005; Mayer, Caruso i Salovey, 1999; Mayer i Geher, 1996; Schutte i in., 1998).

Należy podkreślić, że owe różnice występują niezależnie od tego czy pomiar dokonywany jest przy użyciu testów wykonaniowych, czy też kwestionariuszy samoopisowych. Na przykład Charbonneau i Nicol (2002) badając młodzież w wieku 13 do 18 lat, stwierdziły zależność pomiędzy płcią a wynikami uzyskiwanymi w samoopisowym kwestionariuszu autorstwa Schutte i współpracowników. Jak się okazało, dziewczęta uzyskiwały w nim wyższe wyniki niż chłopcy. Podobne dane uzyskała w swych badaniach sama Schutte i jej zespół (1998). Także w badaniach polskich przy użyciu inwentarza DINEMO stwierdzono istotne statystycznie różnice międzypłciowe w wyniku ogólnym. Kobiety ze wszystkich trzech badanych grup wiekowych (uczniowie gimnazjum, uczniowie szkoły średniej i dorośli) uzyskiwały w nich wyższe wyniki ogólne niż mężczyźni. Należy dodać, że kobiety charakteryzowały się również wyższymi wynikami w skali inteligencji interpersonalnej. Jednak jeśli chodzi o inteligencję emocjonalną intrapersonalną ich przewaga zaznaczyła się jedynie w grupie osób dorosłych (Matczak i Jaworowska, 2006).

Płeć różnicuje także wyniki ogólne inteligencji emocjonalnej mierzonej przy użyciu testów. Różnice takie opisują na przykład Mayer, Caruso i Salovey (2000; zob. też Meyer i Geher, 1996). W przeprowadzonych przez nich badaniach przy użyciu testu MEIS kobiety uzyskiwały o około 0,5 odchylenia standardowego wyższe wyniki niż mężczyźni. Tym samym narzędziem posługiwali się również Ciarrochi, Chan i Caputi (2000), którzy także stwierdzili wyższy ogólny wskaźnik inteligencji emocjonalnej u kobiet niż u mężczyzn.

W literaturze przedmiotu znaleźć można jednak również dane empiryczne, które nie ujawniają różnic międzypłciowych w zakresie ogólnego wskaźnika inteligencji emocjonalnej lub też, w których owe różnice występują znacznie mniej konsekwentnie. Przykładem są tu choćby często cytowane studia Bar-Ona (1997) lub polskie badania przy użyciu kwestionariusza PKIE (Jaworowska i Matczak, 2005). W obu przypadkach nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w wyniku ogólnym uzyskiwanym przez kobiety i mężczyzn, a zarazem występowanie takich różnic w odniesieniu do

poszczególnych skalach kwestionariuszy. Dodatkowo, owe różnice we wskaźnikach różnych komponentów inteligencji emocjonalnej nie zawsze były na korzyść kobiet.

Innym przykładem niezgodnych z powszechnymi oczekiwaniami wyników, są prace Guastello i Guastello (2003), którzy badali między innymi inteligencję emocjonalną studentów college'ów oraz ich rodziców. Analiza uzyskanych danych wykazała, że różnice międzypłciowe w zakresie inteligencji emocjonalnej występują tylko w przypadku starszego pokolenia (rodziców). Matki uzyskiwały w kwestionariuszu Schutte i współpracowników wyniki wyższe o 0,44 odchylenia standardowego niż ojcowie. Podobnej zależności nie ujawniono jednak w grupie studentów.

Ciekawe dane opisują Petrides i Furnham (2000). Dokonana przez nich analiza wyników uzyskiwanych w kwestionariuszu Schutte i współpracowników nie wykazała różnic w zakresie inteligencji emocjonalnej pomiędzy kobietami i mężczyznami. Różnice ujawniły się jednak w odniesieniu do zdolności społecznych. Ponadto okazało się, że mężczyźni mają tendencję do wyższego oceniania swej inteligencji emocjonalnej niż kobiety, pomimo braku obiektywnych przesłanek ku temu.

Na zakończenie tej części rozważań, należy stwierdzić, że w literaturze przedmiotu trudno znaleźć badania, które pokazywałyby przewagę mężczyzn nad kobietami w zakresie ogólnego poziomu inteligencji emocjonalnej. Jednocześnie u mężczyzn częstsze jest występowanie aleksytywmii, która stanowi niejako przeciwny biegun inteligencji emocjonalnej. Jak wykazują badania mężczyźni mają znacznie większe predyspozycje do zaburzeń tego typu niż kobiety, co Maruszewski i Ścigała (1998) tłumaczą z jednej strony wzmacnianą kulturowo tendencją mężczyzn do koncentracji na zadaniach i osiąganiu sukcesów przy jednoczesnym pomijaniu sfery emocjonalnej, z drugiej zaś - podłożem neurobiologicznym, a głównie silniejszą lateralizacją męskiego mózgu, co w konsekwencji prowadzi do pewnej niewrażliwości na bodźce emocjonalne.

2. Różnice międzypłciowe w zakresie poszczególnych komponentów inteligencji emocjonalnej

Jak już wspomniano wcześniej, jeśli wziąć pod uwagę inteligencję emocjonalną jako pewną całość, wyniki badań w większości zdają się potwierdzać przewagę kobiet nad mężczyznami w jej zakresie. Jednakże należy podkreślić, że inteligencja emocjonalna nie jest konstruktem jednorodnym lecz bardzo złożonym, w skład którego wchodzi wiele różnego rodzaju zdolności. W przypadku, gdy rozpatruje się poszczególne komponenty inteligencji emocjonalnej z osobna, przewaga kobiet nad mężczyznami nie

tylko nie jest już tak jednoznaczna, ale są nawet zdolności emocjonalne, którymi mężczyźni dysponują w większym stopniu.

Najczęściej stwierdzane różnice międzypłciowe dotyczą zdolności spostrzegania i rozpoznawania emocji. Kobiety są ogólnie bardziej czułe na sygnały niewerbalne i na ich podstawie łatwiej i trafniej rozpoznają emocje (Brody i Hall, 2005; Fabes i Martin, 1991; Hall i Matsumoto, 2004; Leathers, 1992). Szczególnie dotyczy to odczytywania emocji na podstawie ekspresji mimicznej (Leathers, 1992; Matczak, Piekarska i Studniarek, 2005; Piotrowska, 1997). Różnice międzypłciowe w tym zakresie ujawniają się już w wieku około 3 lat i są wspólne dla różnych kultur (Elfenbein, Marsh i Ambady, 2002). Na podstawie niektórych badań, można jednak stwierdzić, że przewaga kobiet dotyczy jedynie rozpoznawania emocji pozytywnych (Kirouac i Dore, 1985; za: Matczak, Piekarska i Studniarek, 2005), zdarza się natomiast, że emocje negatywne, na przykład gniew, lepiej odczytują mężczyźni (Elfenbein, Marsh i Ambady, 2002).

Różnice międzypłciowe w zakresie zdolności rozpoznawania emocji na korzyść kobiet są konsekwentnie potwierdzane w różnych badaniach odnoszących się do różnych grup wiekowych i prowadzonych przy użyciu różnych narzędzi pomiarowych. Kobiety uzyskiwały na przykład wyższe wyniki w tych skalach testu MEIS, które mierzą zdolność percepcji emocji (Ciarrochi, Chan i Caputi, 2000; Ciarrochi, Chan i Bajgar, 2001). Tematyką tą zajmowali się również polscy badacze. W badaniach polskich prowadzonych przez Piotrowską (1997) wśród dzieci i młodzieży w wieku szkolnym, ujawniono różnice międzypłciowe na korzyść dziewcząt w zakresie percepcji emocji. Badania przy użyciu testu SIE-T ujawniły istotnie wyższe wyniki kobiet zarówno w grupie badanych uczniów gimnazjum, uczniów szkół średnich, jak i studentów. Jedynie w przypadku osób dorosłych nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic międzypłciowych (Matczak, Piekarska i Studniarek, 2005). Wystąpiły one natomiast w badaniach Wytykowskiej i Petridesa (2007) przy użyciu polskiej wersji kwestionariusza TEIQue Petridesa i Furnhama.

Innym komponentem inteligencji emocjonalnej jest zdolność wyrażania emocji. Według stereotypów funkcjonujących w większości kręgów kulturowych, kobiety są płcią, która emocje wyraża częściej i silniej. Stereotyp ten znajduje potwierdzenie w danych empirycznych, które ujawniają różnice międzypłciowe zarówno w niewerbalnej (Buck, 1986; Leathers, 1992), jak i werbalnej (Brody i Hall, 2005; Shields, 2004) ekspresji emocjonalnej. Dowiedziono, że kobiety nie tylko szybciej i trafniej niż mężczyźni odczytują komunikaty niewerbalne, o czy mowa była wcześniej, ale same również wysyłają bardziej czytelne dla innych komunikaty emocjonalne (Argyle, 1988; Aronson, Wilson i Akert, 1997; Polce-Lynch, 1998; Rosenthal i DePaulo, 1979). Ponadto ich ekspresja emocjonalna jest znacznie intensywniejsza i bogatsza (Brody i Hall, 2005; Fabes i Martin, 1991; Kring i Gordon, 1998; Wytykowska i Petrides, 2007). Jest to zresztą zgodne z samooceną kobiet w zakresie ich zachowań emocjonalnych. Badania prowadzone w różnych krajach, wykazują, że kobiety w porównaniu z mężczyznami

spostrzegają siebie jako ujawniające emocje częściej i z większą otwartością (Pennebaker i in., 1996).

Różnice międzypłciowe, i to już od okresu wczesnego dzieciństwa, zaznaczają się również w werbalnej ekspresji emocjonalnej. Na przykład badania Cervantes i Callanan (1998) prowadzone w grupie dwuletnich dzieci dowodzą, że dziewczynki używają znacznie więcej słów związanych z ujawnianiem emocji niż chłopcy. Dane dotyczące osób dorosłych także pokazują, że kobiety w porównaniu z mężczyznami używają bardziej zróżnicowanego słownictwa do opisywania własnych i cudzych stanów emocjonalnych (Bajgar i in., 2005; Barrett i in., 2000; Ciarrochi i in., 2002; Szczygieł, 2007; Szczygieł i Kiełkiewicz, 2005; Szczygieł i Kolańczyk, 2000). Przy czym różnice te są istotne nawet gdy kontrolowany jest poziom zdolności werbalnych.

Na uwagę zasługuje fakt, że choć wiele danych empirycznych dowodzi różnic międzypłciowych w zakresie wyrażania emocji, badania dotyczące różnic w samym przeżywaniu emocji nie są już tak jednoznaczne (por. Brody, 1985; Brody i Hall, 2005). Na przykład Simon i Nath (2004) nie stwierdziły aby częstotliwość przeżywania emocji różniła się u kobiet i u mężczyzn. Okazało się jednak, że mężczyźni częściej przeżywają emocje pozytywne, takie jak przyjemność i ekscytacja, zaś kobiety - emocje negatywne, na przykład smutek i niepokój. Co ciekawe, choć nie stwierdzono różnic w zakresie częstotliwości przeżywania złości, kobiety deklarowały, że przeżywają ją w sposób intensywniejszy i bardziej długotrwały niż mężczyźni. Takie zjawisko odnosi się również do innych emocji. Różne badania ujawniają, że kobiety przypisują sobie większą częstotliwość i siłę doświadczeń emocjonalnych (Fujita i in., 1991; Grossman i Wood, 1993). Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę rzeczywistą częstotliwość przeżyć emocjonalnych, dane empiryczne na ogół nie potwierdzają by była ona większa u kobiet niż u mężczyzn. W badaniach, w których uczestnicy mieli na przykład zapisywać chwilowe stany emocjonalne lub prowadzić specjalne dzienniki dotyczące doświadczeń emocjonalnych, różnice międzypłciowe w częstotliwości oraz intensywności emocji nie były istotne statystycznie (Feldman-Barrett, 1997; Feldman-Barrett i in., 1998; Labouvie-Vief i in., 2003; Oatley i Duncan, 1994). Przypisywanie sobie przez kobiety większej liczby przeżyć emocjonalnych może być związane ze społeczno-kulturowym przekonaniem o różnicach międzypłciowych w emocjonalności - być może badane osoby odpowiadając na pytania o częstotliwość doświadczeń emocjonalnych, starały się zaprezentować zgodnie ze stereotypami płci („powściągliwy mężczyzna”, „emocjonalna kobieta”) (Shields, 2004, Szczygieł, 2007; Simon i Nath, 2004).

Podsumowując wyniki obu przytoczonych powyżej badań, można stwierdzić, że kobiety różnią się od mężczyzn nie tyle częstotliwością przeżywanych emocji, lecz raczej sposobem ich doświadczania, radzenia sobie z nimi, a przede wszystkim ich wyrażania (por. Fischer, 2000; Kring i Gordon, 1998).

Kolejnym komponentem inteligencji emocjonalnej, w którym dość konsekwentnie stwierdza się różnice międzypłciowe na korzyść kobiet, jest empatia (por. Jaworowska i Matczak, 2005). W badaniach polskich przy użyciu adaptacji skali TEIQue oraz kwestionariusza PKIE uzyskały one wyższe wyniki w skalach empatii niż mężczyźni, przy czym w przypadku drugiego z wymienionych narzędzi, płć różnicowała wyniki zarówno w grupie uczniów, jak i osób dorosłych (Jaworowska i Matczak, 2005; Wytykowska i Petrides, 2007). W teście TRE mierzącym wiedzę emocjonalną i zdolność rozumienia emocji, kobiety także uzyskiwały wyższe niż mężczyźni wyniki. Taka prawidłowość wystąpiła zarówno w całej próbie normalizacyjnej, jak i we wszystkich badanych grupach wiekowych oddzielnie (15-18 lat, 19-25 lat, 26 lat i więcej). Należy jednak zaznaczyć, że stwierdzane różnice nie były duże, a przy tym zmniejszały się wraz z wiekiem badanych (różnice w grupie osób w wieku powyżej 25 lat były najśłabsze i znajdowały się zaledwie na poziomie tendencji) (Matczak i Piekarska, 2011, zob. też Matczak i Piekarska, 2007). Próbując wyjaśnić otrzymane wyniki, Matczak i Piekarska (2011) postawiły bardzo ciekawą hipotezę. Otóż zdaniem badaczek stwierdzane w badaniach zmniejszanie się różnic międzypłciowych w kolejnych grupach wiekowych, może być związane z wolniejszym tempem rozwoju inteligencji emocjonalnej u mężczyzn, którym wraz z upływem lat udaje się stopniowo nadrobić opóźnienia. Hipoteza ta wymaga jednak zweryfikowania.

Należy zaznaczyć, że w literaturze przedmiotu można znaleźć także inne badania, w których stwierdzono różnice na korzyść kobiet w rozumieniu emocji (zob. np. Ciarrochi, Chan i Caputi, 2000). Na ich podstawie można stwierdzić, że kobiety na ogół lepiej rozumieją sytuacje emocjogenne oraz emocje innych ludzi. Jeśli jednak chodzi o analizę i rozumienie własnych przeżyć emocjonalnych, wyniki nie są już tak jednoznaczne. W literaturze przedmiotu można znaleźć prace ujawniające przewagę mężczyzn w tym zakresie. Na przykład w badaniach przy użyciu kwestionariusza PKIE, w skali rozumienia i uświadamiania sobie własnych emocji mężczyźni uzyskiwali lepsze wyniki niż kobiety, choć gwołi ścisłości należy dodać, że ich przewaga zaznaczyła się jedynie w grupie gimnazjalistów (Jaworowska i Matczak, 2005).

Kontrola i regulacja emocjonalna traktowane są przez badaczy jako jedne z głównych komponentów inteligencji emocjonalnej (por. Matczak, 2006; Salovey, 2001; Salovey, Hsee, Mayer, 1993, Salovey, Sluyter, 1999). Wydaje się, że w zakresie tych zdolności występują podobne różnice międzypłciowe, jak w przypadku rozumienia emocji. W świetle badań uzasadnione wydaje się bowiem twierdzenie, że kobiety lepiej radzą sobie z kontrolą i regulacją emocji innych ludzi, zaś mężczyźni – własnych. W badaniach Ciarrochiego, Chan i Bajgar (2001), kobiety przewyższały mężczyzn w skalach mierzących regulowanie cudzych emocji oraz wykorzystywanie emocji. Co ciekawe zaś, nie uzyskały one znacząco wyższych wyników w regulowaniu własnych emocji. Z kolei w badaniach Jaworowskiej i Matczak (2005) przy użyciu kwestionariusza PKIE oraz Wytykowskiej i Petridesa (2007) przy użyciu polskiej adaptacji skali TEIQue,

to mężczyźni uzyskiwali wyższe niż kobiety wyniki w skalach kontroli własnych emocji i regulacji emocjonalnej.

Badania pokazują także, iż mężczyźni i kobiety przyjmują inne strategie radzenia sobie z trudnymi emocjonalnie sytuacjami. Mężczyźni na ogół unikają koncentracji uwagi na negatywnych przeżyciach emocjonalnych, zaś kobiety mają skłonność do szczegółowego analizowania ich przyczyn (Niedenthal i in., 2006; por. też Nolen-Hoeksem, 1987). Ponadto, mężczyźni częściej próbują poradzić sobie z emocjami negatywnymi sięgając po alkohol lub tabletki uspokajające, z kolei kobiety częściej rozmawiają o negatywnych przeżyciach z innymi oraz modlą się do Boga (Simon i Nath, 2004). Podobnie Thoits (1989) dowiodła, że w sytuacji stresowej kobiety częściej niż mężczyźni otwarcie wyrażają swoje emocje i radzą sobie z nimi poprzez poszukiwanie wsparcia społecznego. Uzyskane dane zdają się potwierdzać obserwacje poczynione przez innych badaczy, według których kobiety radzą sobie z negatywnymi emocjami w sposób werbalny, mężczyźni zaś – behawioralny (Frost i Averill, 1982; Kring, 2000).

Pomimo swej powszechności, poglądy o przewadze kobiet w zakresie zdolności emocjonalnych nie znajdują pełnego potwierdzenia empirycznego. Przytoczone powyżej wyniki badań zdają się raczej potwierdzać tezę Golemana (1999) o zróżnicowaniu mocniejszych i słabszych stron inteligencji emocjonalnej u mężczyzn i kobiet. Kobiety lepiej odczytują sygnały emocjonalne, lepiej radzą sobie również z wyrażaniem własnych emocji oraz rozumieniem i regulowaniem emocji innych ludzi. Z kolei mężczyźni mają na ogół wyższe zdolności rozumienia i kontroli własnych emocji. Odnosząc wspomniane różnice do opisanego na początku artykułu podziału na poznawczą i działaniową inteligencję emocjonalną, można stwierdzić, że u mężczyzn lepiej rozwinięty jest jej poznawczy komponent, zaś u kobiet – działaniowy. Biorąc pod uwagę inne dokonane przez Matczak rozróżnienie, inteligencja emocjonalna doświadczeniowa i interpersonalna jest wyższa u kobiet, zaś strategiczna i intrapersonalna u mężczyzn (Matczak, 2006; Jaworowska i Matczak, 2005).

3. Źródła różnic międzypłciowych w zakresie inteligencji emocjonalnej

Wyjaśnienia różnic międzypłciowych w zakresie inteligencji emocjonalnej można doszukiwać się na kilku płaszczyznach.

Jako jedno z pierwszych, zazwyczaj nasuwa się wyjaśnienie biologiczne. Odmienność w budowie mózgow kobiet i mężczyzn (np. bardziej rozbudowane ciało modzelowate u kobiet) jest niezaprzeczalnym faktem i trudno dyskutować ze stwierdzeniem, że przekłada się ona na różnice w funkcjonowaniu emocjonalnym obu płci. Problematyka ta została opisana dość wyczerpująco w literaturze przedmiotu (zob. np. por. Eagly i Wood, 1999; Maruszewski i Ścigła, 1998, Wronka, 2008).

Innego możliwego wyjaśnienia można dopatrywać się na gruncie teorii ewolucji i etologii. Kobiety ze względu na to, że są płcią słabszą i w znacznej mierze zależną od mężczyzn, aby przetrwać musiały w toku ewolucji wykształcić szczególną wrażliwość na emocje i biegłość w tym zakresie. Nie bez znaczenia są również ich zadatki wrodzone przystosowujące je do pełnienia funkcji macierzyńskich (Archer, 1996; Dawkins, 1976; DeKay i Buss, 1992; Eibl-Eibesfeld, 1989).

Najciekawsze wydaje się jednak spojrzenie na zagadnienie różnic międzypłciowych w zakresie inteligencji emocjonalnej z perspektywy społeczno-kulturowej. Każda z płci pełni odmienne, głęboko osadzone w tradycji i kulturze role społeczne. Kobiety pełnią role opiekuńcze wobec dzieci, osób chorych i starszych, w związku z tym muszą koncentrować się bardziej niż mężczyźni na przeżyciach emocjonalnych innych ludzi. Kulturowe stereotypy ról płciowych sprawiają, że proces socjalizacji przebiega odmiennie u każdej z płci, a co za tym idzie dziewczęta i chłopcy gromadzą specyficzne doświadczenia. Ogólnie rzecz biorąc w toku socjalizacji kobiety są motywowane przez otoczenie społeczne do rozwijania opiekuńczości, altruizmu i wrażliwości interpersonalnej, w tym koncentracji na emocjach. W konsekwencji kobiety bardziej skupiają się na ekspresji emocjonalnej i mają więcej doświadczeń w odczytywaniu komunikatów emocjonalnych. Z kolei od mężczyzn wymaga się koncentracji na zadaniach i osiągnięciu sukcesów przy jednoczesnej kontroli sfery emocjonalnej, bez której realizacja celów byłaby utrudniona (Denham, 1998; Eagly i Wood, 1999; LaFrance i Banaji, 1992; Malatesta i in., 1989; Malatesta- Magai i in., 1994; Matczak, 2005; Saarni, 1999).

Jako przykład odmienności oddziaływań wychowawczych w zależności od płci dziecka, przytoczyć można chociażby badania nad stosowanym przez dorosłych stylem narracyjnym. W literaturze przedmiotu mówi się o dwóch stylach narracyjnych używanych przez rodziców wobec ich dzieci – opracowującym i pragmatycznym (Nelson, 1993). Styl opracowujący charakteryzuje się tym, że doświadczenia włączane są w szerszy kontekst sytuacji i wydarzeń życiowych, a rodzice używając go stosują liczne wskazówki i odpowiedzi w formie pytań, dzięki czemu umożliwiają dziecku zrozumienie całego kontekstu. W stylu pragmatycznym nie ma odniesień do szerszego kontekstu, mniej jest też informacji i wskazówek. Badania pokazują, że styl pragmatyczny częściej stosowany jest w rozmowach z chłopcami, zaś styl opracowujący – z dziewczynkami (Reese i Fivush, 1993). W innych studiach wykazano, że matki ujawniają szerszy repertuar emocji w kontaktach z córkami niż z synami (Malatesta i in., 1994), częściej też rozmawiają z nimi o emocjach (Dunn i in., 1987) oraz bardziej koncentrują się na interpersonalnym kontekście emocji (Kuebli i Fivush, 1992). Tego typu postępowanie w kontaktach z dziećmi w sposób oczywisty przekłada się na ich późniejsze funkcjonowanie emocjonalne.

W rozważaniach nad czynnikami decydującymi o różnicach międzypłciowych w zakresie inteligencji emocjonalnej, ważnym zagadnieniem jest również tradycyjnie niższa pozycja społeczna kobiet, co sprawia, że muszą one zabiegać o względy innych,

starać się zrozumieć ich zachowania i śledzić ich wyrazy aprobaty lub dezaprobaty (por. Matczak, Piekarska i Studniarek, 2005; Snodgrass, 1992), gdyż dzięki temu mogą wywierać na otoczenie zamierzony wpływ (LaFrance i Hecht, 1999). Może się to przyczyniać na przykład do rozwoju zdolności odczytywania emocji innych ludzi i ich rozumienia. Należy jednak podkreślić, że wyniki badań dotyczących niezwiązanych z płcią rodzajów podległości nie potwierdzają tezy o związku pomiędzy niższą pozycją społeczną kobiet a poziomem ich zdolności emocjonalnych. Wykazano bowiem, że osoby podporządkowane często gorzej radzą sobie na przykład z rozpoznawaniem emocji niż osoby dominujące (Elfenbein, Marsh i Ambady, 2002). Wspomniane zagadnienie niewątpliwie wymaga więc dalszej eksploracji.

Wydaje się, że najprawdopodobniejszym wyjaśnieniem różnic międzypłciowych w zakresie inteligencji emocjonalnej jest kombinacja czynników biologicznych, ewolucyjnych i społeczno-kulturowych. Takie stanowisko pojawia się zresztą w literaturze przedmiotu (por. Barrett i in., 2000).

Na zakończenie warto przytoczyć bardzo ciekawą hipotezę dotyczącą różnic w wynikach uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn w testach inteligencji emocjonalnej. Otóż, zgodnie z nią mężczyźni mają mniejszą motywację do zwracania uwagi na emocje, nie zaś mniejsze zdolności w tym zakresie (Klein i Hodges, 2001; Szczygieł, 2007; por. też Ickes, Gesn i Graham, 2000). Tego rodzaju twierdzenie nie jest zupełnie pozbawione podstaw empirycznych. W serii eksperymentów przeprowadzonych przez Klein i Hodges (2001) badani mieli rozpoznawać emocje innych ludzi. W grupie eksperymentalnej byli oni dodatkowo nagradzani pieniędzmi za każdą poprawną odpowiedź. W grupie kontrolnej nie było tego rodzaju czynnika motywacyjnego. Zgodnie z przewidywaniami, że grupa eksperymentalna wykonała zadanie lepiej niż grupa kontrolna. Najciekawsze jest jednak to, że o ile w grupie kontrolnej wystąpiły różnice międzypłciowe na korzyść kobiet w poziomie wykonania zadań, o tyle w grupie eksperymentalnej takich różnic już nie stwierdzono. Podobne wyniki uzyskała w jednym ze swych eksperymentów Szczygieł (2002a; za: Szczygieł, 2007) – mężczyźni z grupy eksperymentalnej, w której była dodatkowa motywacja (badanych poinformowano, że osoby lepiej radzące sobie z zadaniami są bardziej atrakcyjne dla płci przeciwnej) lepiej poradzili sobie z zadaniami niż ci z grupy kontrolnej, w której nie było dodatkowego czynnika motywacyjnego, a co więcej – równie dobrze jak kobiety z grupy eksperymentalnej. Na podstawie takich wyników można wysnuć wniosek, że odpowiednio zmotywowani mężczyźni radzą sobie z zadaniami emocjonalnymi równie dobrze jak kobiety.

Opierając się na zaprezentowanych wynikach badań, nie sposób jednoznacznie odpowiedzieć na zawarte w tytule artykułu pytanie o to, czy kobiety naprawdę są bardziej inteligentne emocjonalnie od mężczyzn. Wprawdzie ich ogólny poziom inteligencji emocjonalnej jest najczęściej nieco wyższy niż u płci przeciwnej, lecz jeśli chodzi o poszczególne zdolności emocjonalne, nie zawsze mają przewagę. W świetle danych empirycznych można stwierdzić, że ekspresja emocjonalna kobiet jest

intensywniejsza i bardziej czytelna dla otoczenia. Sprawniej radzą sobie też one z emocjami innych ludzi - lepiej je odczytują, rozumieją i regulują. Prawdopodobnie wyższe zdolności kobiet w tym zakresie są po części determinowane ich wyposażeniem biologicznym, zaś przede wszystkim specyficznym dla ich płci procesem socjalizacji, w którym otoczenie kładzie duży nacisk na uwrażliwienie ich na innych ludzi i rozwinięcie w nich nastawienia prospołecznego. Z kolei mężczyźni lepiej radzą sobie z własnymi emocjami. Badania dowodzą, że mają oni nad kobietami przewagę w rozumieniu własnych doświadczeń emocjonalnych, a przede wszystkim w sprawowaniu nad nimi kontroli poznawczej. Tego typu zdolności pomagają mężczyznom w wypełnianiu stereotypowych ról społecznych związanych z realizacją zadań, dlatego też ich rozwój jest stymulowany przez odpowiednie oddziaływania środowiska wychowawczego.

Na uwagę zasługuje również fakt, że na gruncie empirycznym na ogół nie stwierdza się by płeć różnicowała częstotliwość przeżyć emocjonalnych. Tym, co różni kobiety i mężczyzn jest raczej intensywność doświadczanych emocji, ich rozumienie oraz sposób ich wyrażania i regulacji. Wbrew obiegowej opinii, nie można stwierdzić, że inteligencja emocjonalna to domena kobiet. Emocje są wpisane w naturę człowieka niezależnie od jego płci, zaś mocniejsze i słabsze strony w zakresie zdolności emocjonalnych są zróżnicowane u kobiet i mężczyzn

Bibliografia

- Archer, J. (1996). *Sex differences in social behavior: Are the social role and evolutionary explanations compatible?* *American Psychologist*, 57, s. 909-917.
- Argyle, M. (1988). *Bodily communication*. Londres: Methuen.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (1997). *Psychologia społeczna – serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Austin, E. J. (2005). Emotional intelligence and emotional information processing. *Personality and Individual Differences*, 39, s. 403-413.
- Bajgar, J., Ciarrochi, J., Lane, R. D., Deane, F. P. (2005). Development of the levels of Emotional Awareness Scale for Children (LEAS-C). *British Journal of Developmental Psychology*, 23, s. 569-586.
- Barrett, L. F., Lane, R. D., Sechrest, L., Schwartz, G. E. (2000). Sex differences in emotional awareness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, s. 1027-1035.
- Bar-On, R. (1997). *EQ-i. BarOn Emotional Quotient Inventory. A measure of emotional intelligence. User's manual*. Toronto: Multi-Health Systems.
- Brackett, M. A., Mayer, J. D. (2004). Convergent, discriminant, and incremental validity of competing measures of emotional intelligence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, s. 1147-1158.
- Brackett, M. A., Rivers, S. E., Shiffman, S., Lerner, N., Salovey, P. (2006). Relating emotional abilities to social functioning: a comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), s. 780-795.

- Brackett, M. A., Salovey, P. (2008). Pomiar inteligencji emocjonalnej skalą Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test, (w:) M. Śmieja, J. Orzechowski (red.), *Inteligencja emocjonalna: fakty, mity, kontrowersje* (s. 113-135). Warszawa: PWN.
- Brannon, L. (2002). *Psychologia rodzaju. Kobiety i mężczyźni - podobni czy różni*. Gdańsk: GWP.
- Brody, R. L. (1985). Gender differences in emotional development: a review of theories and research, (w:) A. J. Stewart i M. Brinton Lykes (red.), *Gender and personality: current perspectives on theory and research* (s. 14-61). Durham: Duke University Press.
- Brody, L. R., Hall, J. A. (2005). Płeć, emocje i ekspresja, (w:) M. Lewis i J. M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s. 431-445). Gdańsk: GWP.
- Buck, R. (1986). *The communication of emotion*. New York: The Guilford Press.
- Charbonneau, D., Nicol, A. A. M. (2002). Emotional intelligence and leadership in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 33, s. 1101-1113.
- Cervantes, C. A., Callanan, M. A. (1998). Labels and explanations in mother-child emotion talk: age and gender differentiation. *Developmental Psychology*, 34, s. 88-98.
- Ciarrochi, J. V., Chan, A. Y. C., Bajgar, J. (2001). Measuring emotional intelligence in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 31, s. 1105-1119.
- Ciarrochi, J. V., Chan, A. Y. C., Caputi, P. (2000). A critical evaluation of the emotional intelligence construct. *Personality and Individual Differences*, 28, s. 539-561.
- Ciarrochi, J., Deane, F., Wilson, C. J., Rickwood, D. (2002). Adolescents who need help the most are the least likely to seek it: the relationship between low emotional competence and low intention to seek help. *British Journal of Guidance & Counseling*, 30, 2, s. 173-188.
- Dawkins, R. (1976). *The selfish gene*. New York: Oxford University Press.
- Day, A. L., Carroll, S. A. (2004). Using an ability-based measure of emotional intelligence to predict individual performance, group performance and group citizenship behaviors. *Personality and Individual Differences*, 36, s. 1443-1458.
- DeKay, W. T., Buss, D. M. (1992). Human nature, individual differences and the importance of context: perspectives from an evolutionary psychology. *Current Directions in Psychological Science*, 1, s. 184-189.
- Denham, S. A. (1998). *Emotional development in young children*. New York: Guilford Press.
- Dunn, J., Bretherton, I., Munn, P. (1987). Conversations about feelings between mothers and their young children. *Developmental Psychology*, 23, 132-139.
- Eagly, A. H., Wood, W. (1999). The origins of sex differences in human behavior. *American Psychologist*, 54(6), s. 408-423.
- Eibl-Eibesfeld, I. (1989). *Human ethology*. New York: Aldine de Gruyter.
- Elfenbein, H. A., Marsh, A. A., Ambady, N. (2002). Emotional intelligence and the recognition of emotion from facial expressions, (w:) L. Feldman Barrett, P.

- Salovey (red.), *The wisdom in feeling* (s. 37-59). New York, London: The Guilford Press.
- Fabes, R. A., Martin, C.L. (1991). Gender and age stereotypes of emotionality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 532-544.
- Feldman Barrett, L.(1997). The relationship among momentary emotion experiences, personality descriptions and retrospective rating of emotion. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1100-1110.
- Feldman Barrett, L., Robin, L., Pietromonaco, P., Eysell, K. (1998). Are woman the “more emotional” sex? Evidence from emotional experiences in social context. *Cognition and Emotion*, 12(4), s. 555-578.
- Fischer, A. (2000). *Gender and emotion: social psychological perspectives*. New York: Cambridge University Press.
- Fisher, A. H. (1993). Sex differences in emotionality: fact or stereotype? *Feminism and Psychology*, s. 303-318.
- Frost, W., Averill, R.J. (1982). Differences between men and women in the everyday experience of anger, (w:) R. J. Averill (red.), *Anger and aggression: an essay on emotion* (s. 281-316). New York: Springer-Verlag.
- Fujita, F., Diener, E., Sandvik, E. (1991). Gender differences in negative affect and well-being: the case for emotional intensity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, s. 427-434.
- Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina of Poznań.
- Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina of Poznań.
- Grossman, M., Wood, W. (1993). Sex differences in intensity of emotional experience: a social role interpretation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, s. 1010-1022.
- Guastello, D.D., Guastello, S.J. (2003). Androgyny, gender role behavior and emotional intelligence among college students and their parents. *Sex Roles: a Journal of Research*, 23, s. 217-227.
- Hall, J.A., Matsumoto, D. (2004). Gender differences in judgments of multiple emotions from facial expressions. *Emotion*, 4, s. 201-206.
- Ickes, W., Gesn, P. R., Graham, T. (2000). Gender differences in emphatic accuracy: differential ability or differential motivation? *Personal Relationships*, 7(1), s. 95-109.
- Jaworowska, A., Matczak, A. (2001). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Jaworowska, A., Matczak, A. (2005). *Popularny Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej PKIE. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kafetsios, K. (2004). Attachment and emotional intelligence abilities across the life cross. *Personality and Individual Differences*, 37, s. 129-145.

- Klein, K. J., Hodges, S.D. (2001). Gender differences, motivation and empathic accuracy: when it pays to understand. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(6), 720-730.
- Kring, A. M. (2000). Gender and anger, (w:) A. H. Fischer (red.), *Gender and emotion: social psychological perspectives* (s. 211-232). New York: Cambridge University Press.
- Kring, A. M., Gordon, A. H. (1998). Sex differences in emotion: expression, experience and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 3, s. 686-703.
- Kuebli, j., Fivush, R. (1992). Gender differences in parent – child conversations about past. *Sex Roles*, 27, s. 683-698.
- Labouvie-Vief, G., Lumley, M.A., Join, E., Heinze, H. (2003). Age and gender differences on cardiac reactivity and subjective emotion responses to emotional autobiographical memories. *Emotion*, 3, s. 115-126.
- LaFrance, M., Banaji, M. (1992). Towards a reconsideration of the gender-emotion relationship. *Review of Personality and Social Psychology*, 14, 178-201.
- LaFrance, M., Hecht, M. A. (1999). Option or obligation to smile: the effects of power and gender on facial expression, (w:) P. Philippot, R. S. Feldman i E. J. Coates (red.), *The social context of nonverbal behavior* (s. 45-70). Cambridge: Cambridge University Press.
- Leathers, D. (1992). *Successful nonverbal communication: principles and applications*. New York: Pearson Education, Inc.
- Malatesta, C. Z., Culver, C., Tesman, J. R., Shepard, B. (1989). The development of emotion expression during first two years of life. *Monographs of the Society of Research in Child Development*, 54, s. 1-103.
- Malatesta-Magai, C., Leak, S., Tesman, J. R., Shepard, B., Culver, C., Smaggia, B. (1994). Profiles of emotional development: individual differences in facial and vocal expression of emotion during the second and third years of life. *International Journal of Behavior Development*, 17, s. 239-269.
- Maruszewski, T. (2008). Inteligencja emocjonalna – między sprawnością a mądrością, (w:) M. Śmieja, J. Orzechowski (red.), *Inteligencja emocjonalna: fakty, mity, kontrowersje* (s. 62-81). Warszawa: PWN.
- Maruszewski, T., Ściagała, E. (1998). *Emocje – aleksytymia – poznanie*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Matczak, A. (2008). Do czego może być potrzebne pojęcie inteligencji emocjonalnej? W: M. Śmieja, J. Orzechowski (red.), *Inteligencja emocjonalna: fakty, mity, kontrowersje* (s. 46-61). Warszawa: PWN.
- Matczak, A. (2006). Natura i struktura inteligencji emocjonalnej. *Psychologia-Etologia-Genetyka*, 13, s. 59-87.

- Matczak, A. (2005). *Uwarunkowania inteligencji emocjonalnej i kompetencji społeczno-emocjonalnych. Raport końcowy z realizacji projektu 2H01F06223 w latach 2002-2005*. Tekst niepublikowany.
- Matczak, A., Jaworowska, A. (2006). *Dwuwymiarowy Inwentarz Inteligencji Emocjonalnej DINEMO. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Matczak, A., Piekarska, J. (2011). *Test Rozumienia Emocji TRE. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Matczak, A., Piekarska, J. (2007). Korelaty wiedzy emocjonalnej mierzonej Testem Rozumienia Emocji. *Psychologia, Edukacja i Społeczeństwo*, 4(1), 67-82.
- Matczak, A., Piekarska, J., Studniarek, E. (2005). *Skala Inteligencji Emocjonalnej – Twarze (SIE-T): podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Mayer, J.D. (2001). A field guide to emotional intelligence, (w:) J. Ciarrochi, J. P. Forgas, J.D. Mayer (red.). *Emotional intelligence and everyday life* (s. 3-24). New York: Psychology Press.
- Mayer, J.D., Caruso, D., Salovey, P. (2000). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27, s. 267-298.
- Mayer, J.D., Geher, G. (1996). Emotional intelligence and the identification of emotion. *Intelligence*, 22, s. 89-113.
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. (2000). Models of emotional intelligence, (w:) R. Sternberg (red.), *Handbook of intelligence* (s. 396-420). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D., Sitarenios, G. (2001). Emotional intelligence as a standard intelligence. *Emotion*, 1, s. 232-242.
- Nelson, L. (1993). The psychological and social origins of autobiographical memory. *Psychological Science*, 4, s. 7-14.
- Neubauer, A.C., Freudenthaler, H. H. (2005). Models of emotional intelligence, (w:) R. Schulze, R. D. Roberts (red.), *Emotional intelligence: an international handbook* (s. 31-50). Gottingen: Hogrefe & Hubner Publishers.
- Niedenthal, P., Krauth-Gruber, S., Ric, F. (2006). *Psychology of emotion: interpersonal, experiential and cognitive approaches*. New York: Psychology Press.
- Nolen-Hoeksema, S. (1987). Sex differences in unipolar depression: evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 101, s. 259-282.
- Oatley, K., Duncan, D. (1994). The experiences of emotions in everyday life. *Cognition and Emotion*, 8, s. 369-381.
- Pennebaker, J.W., Rime, B., Blankenship, V. E. (1996). Stereotypes of emotional expressiveness of northerners and southerners: a cross-cultural test of Montesquieu's hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, s. 372-380.
- Petrides, K.V., Furnham, A. (2000). Gender differences in measured and self-estimated trait emotional intelligences. *Sex Roles*, 42, s. 449-461.

- Piotrowska, A. (1997). Z badań nad inteligencją społeczną. *Psychologia Wychowawcza*, 40, s. 289-300.
- Plant, E. A., Hyde, J. S., Keltner, D., Devine, P. G. (2000). The gender stereotyping of emotions. *Psychology and Women Quarterly*, 24, s. 81-92.
- Polce-Lynch, M. (1998). Gender and age patterns in emotional expression, body image and self-esteem: a qualitative analysis. *Sex Roles: A Journal of Research*, June, 3-27.
- Reese, E., Fivush, R. (1993). Parental styles of talking about the past. *Developmental Psychology*, 29, 3, s. 596-606.
- Robinson, M.D., Johnson, J. T. (1997). Is it emotion or is it stress? Gender Stereotypes and the perception of subjective experience. *Sex Roles*, 36, s. 235-258.
- Rosenthal, R., DePaulo, B.M. (1979). Sex differences in accommodation in nonverbal communication, (w:) R. Rosenthal (red.), *Skill in nonverbal communication: individual differences* (s. 68-103). Cambridge: Oelgeschlager, Gunn & Hain.
- Ruble, T. L. (1983). Sex stereotypes: issues of change in the 1970's. *Sex Roles*, 9, s. 397-402.
- Saarni, C. (1999). Kompetencja emocjonalna i samoregulacja w dzieciństwie, (w:) P. Salovey, D. J. Sluyter (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna: problemy edukacyjne* (s. 75-125). Poznań: Dom Wydawniczy Rebis
- Salovey, P. (2001). Applied emotional intelligence: regulating emotions to become healthy, wealthy and wise, (w:) J. Ciarrochi, J. P. Forgas, J. D. Mayer (red), *Emotional intelligence in everyday life: a scientific inquiry* (s. 168-184). Philadelphia: Psychology Press, Taylor&Francis Group.
- Salovey, P., Hsee, C. K., Mayer, J. D. (1993). Emotional intelligence and the self-regulation of affect, (w:) D. M. Wagner, J. W. Pennebaker (red.), *Handbook of mental control* (s. 258-277). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Salovey, P., Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, s. 185-211.
- Salovey, P., Sluyter, D.J. (1999). *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna: problemy edukacyjne*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, s. 185-211.
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25, s. 167-177.
- Shaffer, D. R. (2000). *Social and personality development*. Belmont: Wadsworth, Thomson Learning.
- Snodgrass, S. E. (1992). Further effects of role versus gender on interpersonal sensitivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, s. 154-158.

- Shields, S. A. (2004). *Mówiąc od serca: płęć i społeczny wymiar uczuć*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Simon, R. W., Nath, L. E. (2004). Gender and emotion in the United States: do men and women differ in self-reports of feelings and expressive behavior? *American Journal of Sociology*, 109(5), s. 1137-1176.
- Szczygieł, D. (2007). Zdolniejsze kobiety czy mniej zmotywowani mężczyźni? Różnice między płciami w zróżnicowaniu i złożoności werbalizacji emocji. *Psychologia, Edukacja i Społeczeństwo*, 4, 1, s. 47-66.
- Szczygieł, D., Kiełkiewicz, J. (2005). Inteligencja emocjonalna i powodzenie szkolne. *Psychologia Rozwojowa*, 10, s. 59-68.
- Szczygieł, D., Kolańczyk, A. (2000). Skala Poziomów Świadomości Emocji. Adaptacja skali Levels of Emotional Awareness Scale Lane'a i Schwartz. *Roczniki Psychologiczne*, 3, s. 155-179.
- Weinberg, M.K, Tronick, E. A., Cohn, J. F., Olson, K. L. (1999). Gender differences in emotional expressivity and self-regulation during early infancy. *Developmental Psychology*, 35, s. 175-188.
- Wronka, E. (2008). W poszukiwaniu biologicznych podstaw inteligencji emocjonalnej, (w:) M. Śmieja, J. Orzechowski (red.), *Inteligencja emocjonalna: fakty, mity, kontrowersje* (s. 175-196). Warszawa: PWN.
- Wytykowska, A., Petrides, K.V. (2007). Inteligencja emocjonalna jako dyspozycja. Polska adaptacja skali do badania inteligencji emocjonalnej jako cechy: TEIQue Petridesa i Furnhama. *Psychologia, Edukacja i Społeczeństwo*, 4, s. 97-110.